

جایگاه ظرفیت‌های تعزیه عاشورایی در برنامه‌سازی رادیو

■ زهرا حاجی احمدی

کارشناس نمایش و دانشجوی کارشناسی ارشد رشته سردبیری
و تهیه‌کنندگی رادیو، دانشگاه صدا و سیما تهران
Zahra1991hajiahmadi@gmail.com

چکیده

هدف از این مقاله مطالعه و بررسی «جایگاه ظرفیت‌های تعزیه عاشورایی در برنامه‌سازی رادیو» بوده است. اساس تعزیه (در اینجا تعزیه عاشورایی)، که به برکت خون سید الشهدا (علیه السلام) و اهل بیت ایشان، جهانی شده و در ایران مخاطبان و ارادتمندان ویژه خود را دارد، می‌تواند حاوی تعمیق پیام رادیویی و تولید فرم‌های تازه برنامه‌سازی در رادیو باشد. روش تحقیق در این مقاله به صورت توصیفی - کتابخانه‌ای است. در این مقاله ابتدا با نگاهی گذرا به مفاهیم تعزیه، رادیو، رسانه، برنامه و برنامه‌سازی و همچنین تجمیع آن‌ها برای انتقال به افراد جامعه خواهیم پرداخت و درمی‌یابیم که تعزیه نیز مانند رسانه، نقش تجسم و انتقال مفاهیم و معانی زیادی از فرهنگ و آئین را همراه با اطلاع‌رسانی و آموزش می‌تواند به عهده داشته باشد. سؤال اساسی این است که با وجود ظرفیت‌های متفاوت تعزیه عاشورایی، جایگاه این هنر و آئین شیعی - ایرانی در برنامه‌سازی رادیو کجاست؟ و با حفظ چه نکات و مواردی در راستای تأثیرگذاری و جذب مخاطب برای این هنر، می‌توان از آن استفاده کرد؟ در نتیجه پژوهش مشخص می‌شود که لزوم داشتن آگاهی، دانش و سواد شناخت مخاطب و آئین و مذهب، برای فعالان رسانه و مشخصاً تهیه‌کنندگان رادیو، کمک شایان توجهی خواهد کرد.

واژگان کلیدی

تعزیه^۱، رادیو^۲، رسانه^۳، برنامه^۴، برنامه‌سازی^۵.

- 1 T'aziyeh
- 2 Radio
- 3 Media
- 4 Program
- 5 Programming

مدیریت رسانه

شماره ۴۹
شهریور ۹۹

۲۸

مقدمه

تعزیه یا شبیه‌خوانی؛ قالبی است که به عنوان یکی از گونه‌های نمایش ایرانی، در شکل تکامل یافته‌اش از کنش‌هایی همراه با کلام منظوم یا غیر منظوم به صورت نمایش به کمک بازنمایی رخدادهایی با مرکزیت شهادت امام حسین (علیه السلام) و اهل بیت ایشان در کربلا همراه است، بنابراین؛ سیر رخدادهای آن از پیش برای مخاطبان مشخص بوده و این گونه، مخاطب خود در این کنش پی رفته و نمایشی شریک است و با آن ارتباط برقرار می‌کند.

هنر آئینی تعزیه، (شبیه‌خوانی) نمایش منظومی است که در آن تمام دیالوگ‌ها و مونولوگ‌ها به زبان شعر بیان شده و با موسیقی‌های آوازی و دستگاهی خاص خود همراه است. لازم به ذکر است عبارت «تعزیه عاشورایی» نیز؛ عنوانی است که به دلیل ضرورت پرداختن به بخش ویژه این پژوهش، از دل انواع تعزیه‌های موجود یعنی: «استان‌ها و قصه‌های تاریخی و مذهبی، افسانه‌ها و اساطیر، اعتقادات و آداب و رسوم، تعزیه‌های غم‌انگیز، شبیه مضحک و شادی‌آور، تعزیه‌های حماسی و عاشقانه و اخلاقی، تعزیه‌های اصلی، تعزیه‌های فرعی یا گوشه‌ها» (فتحعلی بیگی، ۱۳۹۶) انتخاب شده است.

در رادیو دو مقوله مرتبط به هم و تا اندازه‌ای مشابه هم وجود دارد: یکی قالب یا ساختار برنامه‌ها و دیگری فرم‌های برنامه‌سازی است. مهم‌ترین قالب‌های برنامه‌سازی رادیویی شامل: گفتار، گفتگو، مستند، مجله و نمایش است. در قالب برنامه که نحوه ارائه برنامه است، سه مشخصه اهمیت دارد: چه ترکیبی از فرم‌ها در برنامه‌ها به کار رفته است؟ مدت زمان برنامه چقدر است؟ و کیفیت ضبط و پخش برنامه (یا تولیدی و زنده بودن برنامه) چگونه است؟ در داخل برنامه‌ها از انواع فرم‌های

برنامه‌سازی نیز استفاده می‌شود، که بعضی از انواع فرم‌های برنامه‌سازی به این شرح است: گفتار (متن)، موسیقی، گزارش، تلفن شنونده، کارشناسی، مسابقه، مصاحبه، صدای توده، قطعه نمایشی، روایت، قصه، سخنرانی، اذان، مداحی، درس، سخنرانی، دعا، تلاوت، تواشیح و غیره.

همچنین برای قالب‌های نوین رادیویی می‌توان از فیچر و مینی فیچر نام برد. البته پیام‌های کوتاه رادیویی؛ یکی از مفیدترین شیوه‌های آموزشی در زمینه مسائل مهم اجتماعی مردم یا بهبود سطح زندگی آنان از طریق تغییر رفتار شنوندگان است. پیام‌های کوتاه ۲۰ تا ۶۰ ثانیه‌ای که به طور متناوب در بین برنامه‌های مختلف و در فاصله‌های زمانی پخش می‌شود. پیام‌های کوتاه رادیویی قدرت زیادی دارند:

کوتاه و مناسب مخاطب گذری امروز هستند و در کوتاه‌ترین زمان اطلاعات زیادی را منتقل می‌کنند.

به دلیل کوتاهی زمان پخش، می‌توان به دفعات بسیار پخش کرد.

پیام‌های کوتاه رادیویی انعطاف‌پذیر هستند و به صورت ریتمیک (شعرگونه و موزون)، نمایشی، ساخته و پخش می‌شوند. ارزان و مقرون به صرفه هستند.

از انواع قالب‌های جدید پیام‌های کوتاه رادیویی می‌توان به آرم استیشن، آنونس، پی‌اس‌ای (آگهی خدمات عمومی)، سی‌اس‌ای (اطلاعیه خدمات اجتماعی)، پرومو، جینگل، دونات، دمو و کولاژ اشاره کرد (اسمعیل نژاد، ۱۳۹۸).

۱. تعزیه

در لغت‌نامه دهخدا؛ ذیل واژه تعزیه آمده است: تعزیت، سوگواری، عزاداری. تعزیت و برپاداری عزای حضرت سیدالشهدا (علیه السلام) در روضه‌خوانی و شبیه... شبیه به هر نمایشی است منظوم که توسط عده‌ای از اهل فن و با موسیقی، که بعضی مصائب

اهل بیت (علیه السلام) را مصور سازند (دهخدا، ۱۳۸۲).

تاریخ دقیق پیدایش نمایش تعزیه به درستی معلوم نیست، اما دو نکته مسلم است: اول این که تعزیه محصول تکامل تدریجی و طولانی است که در طول زمان شکل گرفته است و حاصل خلاقیتی آنی و شکل‌گیری توسط فردی معین نیست؛ دوم آن که، تقریباً مسلم به نظر می‌رسد که نمایش تعزیه، نتیجه تکامل سایر مراسم سوگواری، مانند روضه‌خوانی، شبیه‌سازی، شمایل‌گردانی، و همچنین فرم‌های نمایشی، مانند نقالی است.

تعزیه به عنوان یکی از نمایش‌های بومی کشورهای شیعی از مصادیق بروز هنر اسلامی در هنرهای نمایشی اسلامی است. در کشورهای اسلامی که مذهب تشیع پیروان بیشتری دارد، نمایش تعزیه یا شبیه‌خوانی به عنوان گونه‌ای از نمایش در کنار دیگر سبک‌های تئاتری به فعالیت و اجرای نمایش‌های مذهبی می‌پردازد. تعزیه، از سنت‌های آئینی و رسوم ملی - مذهبی نسبتاً کهن و معرف بخشی از هویت دینی دیرپای مردم ایران است. بی‌شک، این پدیده مانند سایر پدیده‌های فرهنگی، تحت تأثیر زمینه‌ها، شرایط و ظرفیت‌های فرهنگی و نیازها و ضرورت‌های اجتماعی - تاریخی پا به عرصه وجود نهاده، رشد و تطوریافته و دوام و بقا پیدا کرده است.

تعزیه، از سنت‌های آئینی و رسوم ملی - مذهبی نسبتاً کهن این مرز و بوم است. تردیدی نیست که پیشینه‌های فرهنگی و سرمایه‌ها و درون‌مایه‌های اصیل فرهنگ غالب، به ویژه عناصر و آمیزه‌های مذهبی آن، همراه تجربیات رنگارنگ این ملت در فرایند پرگستره حیات تاریخی - اجتماعی خویش، بستر مناسبی برای شکل‌گیری، بقا و تغییرات مستمر اشکال این آئین دیرپا فراهم ساخته است. از منظر ساختی

- کارکردی، تکون هر الگوی فرهنگی و نظام آئینی بیش از هر چیز به وجود ظرفیت‌ها و زیرساخت‌های مستعد یک نظام اجتماعی و اقتضائات و نیازهای آن نظام و خرده نظام‌های درونی آن در مقام پاسخ‌دهی به توقعات و تمنیات مطرح در مقاطع مختلف، مستند است و بقای آن نیز بیش از هر چیز، مرهون ایفای نقش در جهت تأمین ضرورت‌های ایجابی آن است.

۲. رادیو

درام‌نویس معروف آلمانی «برتولت برشت» هنگام فرار از دست نازی‌ها به «رادیو» چنین گفت:

ای جعبه کوچکی که به هنگام فرار، تو را به سینه‌ام می‌فشارم، تا مبادا وجودت کم‌ترین آسیبی ببیند؛ من تو را به همراه خود از خانه به کشتی و از کشتی به قطار می‌برم، تا دشمنانم بتوانند از طریق تو در هر موقعیتی مرا بیشتر بیازارند. در کنار تخت خوابم، در اوقات دردمندی‌هایم و تا آخرین لحظات شب و از اولین لحظه بیداری صبح مدام برایم از پیروزی‌هایشان بگویند و بدبختی‌هایم را به رخ بکشند؛ اما به من قول بده که ناگهان خاموش نشوی (مک لوهان، ۱۳۷۷).

در برخی از کشورهای دنیا با توجه به مخاطب‌شناسی، شرایط زیستی - اقلیمی و مردم‌شناسانه، رادیو کارکردهای متفاوتی دارد. برخی از کارکردهای این رسانه، اطلاع‌رسانی همراه با آگاهی‌بخشی و برخی نیز، آموزش و سرگرمی است. از کارکردهای موجود بانوجه به فضای فرهنگی، استفاده‌های گوناگونی می‌شود؛ یکی از عناصر و عوامل جدی که در فرهنگ ایرانی - اسلامی نقش مهمی دارد، تعزیه و پرداختن به آن است.

رادیو یک وسیله مهم ارتباط جمعی است که با توجه به شرایط جغرافیایی و اجتماعی کشورها، ارزش خاصی در میان وسایل

مدیریت

شماره ۴۹
شهریور ۹۹

۳۰

امروزی ایجاد می‌کنند. رسانه‌ها شیوه‌هایی را که افراد زندگی اجتماعی را تفسیر کرده، نسبت به آن واکنش نشان می‌دهند را با کمک نظم دادن به تجربه ما از زندگی اجتماعی، قالب‌ریزی می‌کنند. نمی‌توان انکار کرد که رسانه‌های جمعی انواع گوناگونی از اطلاعات و محتوا (به ویژه هنجارها و ارزش‌ها) را انتقال می‌دهند.

۴. برنامه

یک برنامه رادیویی، از ترکیب چهار عنصر: کلام، موسیقی و افکت و سکوت پدید می‌آید و نیروی بیانی و ارتباطی خاصی را تشکیل می‌دهد، که از دیگر رسانه‌ها متمایز است. رادیو از لحاظ سرعت و وسعت انتشار و انتقال پیام، برترین وسیله ارتباط جمعی محسوب می‌شود.

وقتی شنونده یک برنامه به موضوعی در رادیو توجه می‌کند (چون از یک حس استفاده می‌کند) نیاز به تمرکز دارد بنابراین کوچک‌ترین مزاحمت موجب به هم خوردن آن و در نتیجه فهم و درک ناقص مطلب می‌شود. قدرت کاربردی رادیو در برقراری ارتباط عمیق با مردم، زمانی معلوم می‌شود که دانشجویان و کارگران در هنگام مطالعه یا کار در کارگاه‌ها و بعضی دیگر برای ایجاد یک دنیای دیگر، به شنیدن رادیو روی می‌آورند و قدرت ذاتی اطلاع‌رسانی لحظه به لحظه آن سبب شده که پخش گزارش‌ها یا اطلاعات مورد نیاز مردم، موجب تقویت آن شود (خجسته، ۱۳۹۶).

۵. برنامه‌سازی

قبل از طرح اصول تهیه برنامه رادیویی لازم است تعریفی، هر چند کلی، از تهیه‌کننده ارائه شود: تهیه‌کننده معمولاً، مدیر، سازمان‌دهنده و مسئول عوامل مادی‌ای است که با بهره‌گیری از آن‌ها و به کارگیری عوامل معنوی و فرهنگی و نیروهای انسانی لازم و به مدد تکنیک‌های خاص رادیویی به

ارتباط جمعی دارد. قدرت نمایی امواج رادیو، در مقابل امواج تلویزیون و راهپیمایی مطبوعات است، لذا پیام‌های رادیویی یکی از پیرگیرنده‌ترین پیام‌های ارزان قیمت و سبیل ارتباط جمعی است. به علاوه این که رادیو به خودی خود، ویژگی‌هایی دارد که در عناصر سازنده یک برنامه نهفته است.

یک برنامه رادیویی، از ترکیب سه عنصر: کلام، موسیقی و افکت پدید می‌آید و نیروی بیانی و ارتباطی خاصی را تشکیل می‌دهد که از دیگر رسانه‌ها متمایز است. رادیو از لحاظ سرعت و وسعت انتشار و انتقال پیام، برترین وسیله ارتباط جمعی محسوب می‌شود.

۳. رسانه

رسانه در لغت به معنای واسطه‌ای است برای انتقال پیام و در اصطلاح به ابزاری اطلاق می‌شود که پیامی را از یک منبع (فرستنده) به یک مقصد (گیرنده) می‌رساند. بنابراین هر رسانه دارای، عناصری است که به کیفیت انتقال پیام و ارتباط با مخاطب کمک می‌کنند.

با توجه به این نکته، کارکردهای ارتباطی هر رسانه نیز از دیگر رسانه‌ها متفاوت است. اما این نکته را نمی‌توان منکر شد که وجود همین کارکردها است که در تحلیل وضعیت آن‌ها نقش مهمی دارد.

رسانه‌ها در واقع پاسخگوی نیازهای مخاطبین بوده‌اند، اما یک برنامه‌ساز به این مهم دست نمی‌یابد، مگر این که در فکر غنای هر چه بیشتر برنامه‌های خود باشد. رسانه‌ها به عنوان یکی از نهاد‌های اجتماعی کارکرد انتقال میراث فرهنگی و اجتماعی و ارزش‌های جوامع را بر عهده دارند. رسانه‌ها به عنوان فراهم‌کننده چارچوب‌های تجربه برای مخاطبان، نگرش‌های کلی فرهنگی‌ای برای تفسیر اطلاعات توسط افراد جامعه در جوامع

خلق یک اثر جذاب و شنیدنی، نایل شود (برخوردار، ۱۳۸۱).

در نتیجه شناخت، رعایت و به کارگیری این اصول، توفیق کار را تضمین می‌کند. در امر به کارگیری وسایل ارتباط جمعی عمومی و رادیو و تلویزیون خصوصاً ضروری است قبل از هر اقدامی، از اصول و قواعدی بهره‌مند شد که مکرراً در بونه آزمایش قرار گرفته و درستی آن‌ها ثابت شده است.

متناسب با نوع برنامه، گستردگی یا محدودیت و شکل و زمان برنامه، پاره‌ای از این اصول قابل حذف است و امکان اضافه کردن اصولی مشابه وجود دارد.

عمومی‌ترین و اصلی‌ترین، اصول تهیه برنامه‌های رادیویی را می‌توان به طور خلاصه نام برد:

۱. هدف برنامه (موضوع و ایده)

۲. تحقیق در زمینه برنامه

۳. توجه به نوع برنامه و تناسب آن با وسیله (رادیو)

۴. طرح نامه

۵. برآورد مالی و فنی

۶. آمادگی و تمرین

۷. ضبط و اجرا

۸. بازشنوی و کنترل (برخوردار، ۱۳۸۱).

در هر صورت می‌توان گفت که در عصر چندرسانه‌ای و ارتباطات مستقیم، رادیو هنوز جایگاه گسترده‌ای دارد.

به طور کلی آنچه را که از فرستنده رادیویی، پخش و توسط گیرنده رادیویی شنیده می‌شود، برنامه رادیویی می‌گویند. به عبارت دیگر برنامه رادیویی عبارت است از: مجموعه‌ای از صداهای جمع‌آوری شده، که به قسمی تهیه و ارائه شوند تا بتوانند فکر یا احساس خاصی را به شنونده برسانند.

بنابراین هر صدایی که از رادیو شنیده می‌شود، برنامه‌ای است که از قبل تنظیم شده است. بر اساس آنچه طراحی، تنظیم، تدوین و عرضه می‌گردد، برنامه‌های

رادیویی را از لحاظ نحوه عرضه می‌توان به دو گروه عمده تقسیم‌بندی نمود:

۱. برنامه‌های زنده

۲. برنامه‌های تولیدی

برنامه‌های رادیویی از نظر مکان و نحوه تولید نیز به دو دسته تقسیم می‌شوند:

۱. تولید در داخل استودیو

• با استفاده از امکانات و عوامل فنی مفصل و با زمان کافی انجام می‌شود.

• با طراحی‌های قبلی، برای معرفی ایده‌های معین انجام می‌گردد.

• همه چیز بر محور برنامه‌ریزی و با مرکزیت تهیه‌کننده انجام می‌شوند.

۲. تولید در خارج استودیو

• تولید در بیرون استودیو با استفاده از امکانات و عوامل معین و زمان محدود انجام می‌شود.

• برای شناساندن ایده‌های غیرمألوف، فضاها و مسائل ناشناخته صورت می‌پذیرد.

• کارها تا حدودی برنامه‌ریزی می‌شوند و با مرکزیت مجری، شکل می‌پذیرند (برخوردار، ۱۳۸۱).

اما یافته‌های این پژوهش که با توجه به نکات ذکر شده به آن می‌پردازیم:

در زمینه ظرفیت‌های تعزیه عاشورایی، سخن‌های زیادی می‌توان گفت که به هر یک از آن‌ها اشاره خواهیم کرد:

الف) آموزش

تعزیه هرچند در ابتدا رسانه‌ای آموزش محور نیست، اما نقش مهمی در این زمینه ایفا می‌کند که از جنبه‌های مختلف می‌توان بدان پرداخت:

نخست از منظر آموزه‌های تاریخی و مذهبی؛ هیچ کس نیست که تأثیر فراوان مشاهده و عینیت را در باورمندی به مسائل تاریخی و مذهبی انکار کند. در حقیقت میان دیدن و شنیدن، دیدن و خواندن، دیدن و خیال کردن و... فاصله بسیاری است.

مدیریت

شماره ۴۹

شهریور ۹۹

۳۲

تأثیر شگفتی که تعزیه به عنوان رسانه‌ای تصویری بر روح و جان مخاطبان خویش می‌گذارد، ملموس کردن وقایع تاریخی و تصویرسازی از آن‌ها در باور مردم است که موجب افزایش یقین و درک مذهبی ایشان می‌شود

به عقیده «گوستاو لوبون»، توده‌ها فقط به توسط تصاویر فکر می‌کنند و به کمک تصاویر نیز تحت تأثیر قرار می‌گیرند. فقط تصاویر، ایشان را می‌رمانند یا وسوسه می‌کنند و تنها تصاویر، انگیزه رفتار آن‌ها هستند. به همین دلیل است که نمایش‌های تئاتری که تصویر را در واضح‌ترین شکل آن ارائه می‌دهند، بر توده‌ها همیشه تأثیر می‌گذارند (بلوکباشی، ۱۳۸۳). تعزیه‌خوانان، خود نیز برای درک بیشتر واقعه عاشورا و دیگر وقایع تاریخی، باید به مطالعه، تأمل و پژوهش بپردازند تا بتوانند به گسترش فرهنگ انسان‌ساز عاشورا، کمکی شایان کنند.

از منظر آموزه‌های هنری؛ آشکار است که تعزیه‌خوانان از هنرهای مختلف بهره می‌برند و در این راستا مجموعه‌ای از شعر و موسیقی و نمایش و هنرهای تجسمی را در معرض دید مخاطبان خویش قرار می‌دهند. شبیه‌خوانان باید از کودکی فنون مختلف آواز، خطاطی، بدیهه‌گویی، سوارکاری، حفظ اشعار، حس‌گیری، فن بیان، استفاده از انواع سلاح‌های رزمی مانند شمشیر و نیزه و گرز و خنجر و... را فراگیرند و به تدریج از یک «طفل خوان» به یک «شهادت‌خوان» یا «امام‌خوان» تبدیل شوند.

جایگاه «آموزشی تعزیه» و کارکرد رسانه‌ای این هنر زمانی، برجسته‌تر خواهد شد که وجود رسانه‌های آموزشی را در سطح امروزی، پیش رو آوریم و آن را با زمانی نه چندان دور که تعزیه رونقی فراوان داشت و از رسانه‌های مدرن آموزشی نیز خبری نبود، مقایسه کنیم. با این مقایسه است که در می‌یابیم این هنر مقدس در صحنه آموزش

و پرورش کودکان و نوجوانان و در پی آن، عامه مردم نقش قابل توجهی داشته است و این در حالی است که هیچ‌گونه برنامه‌ریزی در سطح کلان برای این امر صورت نگرفته بود؛ چرا که «تعزیه» هنری مردمی بود (باهنر، ۱۳۸۷).

ب) ارشاد

تعزیه رسانه‌ای است که هم سراینندگان آن و هم بانیان و اجراکنندگان و مخاطبان آن، اشخاصی باورمند و معتقد بوده و هستند. خلوص نیت از شرایط اجرای تعزیه بوده و یکی از رموز تأثیرگذاری بی‌مانند شبیه‌خوانی نیز همین است. شیعیان برگزاری مجالس تعزیه را موجب اجر اخروی می‌دانند و شبیه‌خوانان نیز این امر را که نوعی تعظیم شعائر است، عبادتی برای خویش می‌شمارند.

تعزیه، هنری پاک و خالص است که چون از دل بر می‌آید، به راحتی مقبول دل و ذهن مخاطبان خویش می‌گردد. سراینندگان تعزیه از دیرباز تاکنون می‌کوشیدند تا از این کارکرد مهم غفلت نکنند و شبیه‌خوانی را بستری برای گسترش ارزش‌های اخلاقی در جامعه نمایند. آموزه‌های ارشادی و اخلاقی، وقتی در قالب یک نمایش هنرمندانه به تصویر درآید، اثری ماندگار دارد و پذیرفتنی‌تر می‌شود. آموزه‌هایی چون ظلم‌ستیزی، حق‌طلبی، صداقت، ایثار، شهادت‌طلبی، وفاداری و...

«خوتسکو» بر پا کردن مجالس تعزیه و شرکت و حضور در آن‌ها را «خشت‌هایی» می‌داند که شخص «در این دنیا می‌پزد تا در آخرت با آن‌ها کاخ خویش را بسازد» (خوتسکو، ۱۳۶۹).

آرزوی دست‌یابی به شفاعت سیدالشهدا (علیه السلام) در قیامت، مطلبی آشکار در نسخ تعزیه است.

ج) سرگرمی

کارکرد سرگرمی و پر کردن اوقات فراغت در

این رسانه دینی، قابل تأمل است. چنانچه در تعریف سرگرمی، انبساط خاطر و شادی معنوی را مقصود اصلی این کارکرد بدانیم، این رسانه سنتی با بیان یک تراژدی که تمامی صحنه‌های آن مملو از حزن و اندوه و تأسف است، نمی‌تواند سرگرم‌کننده تلقی شود، اما اگر مقصود اصلی سرگرمی را به احساس لذت معنوی اعم از شادی یا غیر آن، در ایام فراغت تعبیر کنیم، با توجه به این که جنبه‌های سازنده و بالنده هنرهای نمایشی سنتی اسلامی که قابلیت مهم یک برنامه سرگرم‌کننده دینی به شمار می‌آید، در آن موج می‌زند، کارکرد مذکور جایگاه ویژه خود را در این رسانه پیدا می‌کند و اجرای آن می‌تواند زمینه مناسبی برای پرکردن اوقات فراغت باشد (باهنر، ۱۳۸۷).

تعزیه در جامعه شیعی ایران در سده‌های اخیر، مناسب‌ترین وسیله برای گذران اوقات فراغت بوده است چرا که هم از عیوب و نواقص رسانه‌های جدید مبرا بوده و هم در کنار سرگرم کردن مردم (به خصوص نسل‌های جوان و نوجوان) جنبه‌های آموزنده فراوانی داشته است. این امر باعث می‌شده که مردان و زنان شیعه گاه ساعت‌ها برای تماشای مجالس تعزیه، آفتاب داغ تابستان و سرمای سوزنده زمستان را تحمل کنند و مخاطبان پرو پا قرص شبیه‌خوانی باشند.

امروز با رونق و گسترش رسانه‌های مدرن و تفریحات جدید، شاید کارکرد سرگرم‌کنندگی تعزیه چندان به کار نیاید مگر آن که رویکردی دیگر به این مسئله داشته باشیم. تعزیه برای مخاطبان امروزی، به عنوان میراثی افتخارآمیز و آئینی به جای مانده از روزگاران کهن جاذبه دارد و قشرهای تحصیل کرده و فرهنگ دوست می‌کوشند تا آن را پاس دارند و ارج نهند.

برای تعزیه می‌توان کارکردهای دیگری نیز متصور شد که البته برخی از آن کارکردها بین

این رسانه و دیگر رسانه‌های سنتی جامعه شیعی، مشترک است.

در زیر، به چند مورد از این کارکردها اشاره می‌کنیم:

د) تبلیغ معارف دینی و زنده نگه داشتن خاطره وقایع مذهبی

در تاریخ پرفراز و نشیب اسلام و ایران، وقایع بی‌شماری روی داده است که عامه مردم از آن‌ها بی‌خبر هستند یا اطلاع دقیق و درستی ندارند؛ حال آن که بسیاری از شیعیان، نه تنها با رویدادهایی همچون واقعه غم‌انگیز عاشورا آشنا هستند، بلکه گاه از جزئیات آن وقایع نیز آگاهی دارند. این همه از برکت رسانه‌هایی مردم‌پسند چون تعزیه و منبر است. نقش تعزیه در تبلیغ تشیع و باوراندن عقاید دینی، قابل توجه است. در تحلیل این نقش باید فقدان رسانه‌هایی همچون تلویزیون را در نظر گرفت. جاذبه‌های شبیه‌خوانی برای مردم کوچه و بازار، نقش تبلیغی آن را پررنگ‌تر و غنی‌تر می‌کند.

توجه به جنبه‌های عاطفی و برانگیزاننده مذهب، در کنار آگاهی بخشی و آموزش از اهمیت زیادی برخوردار است. تشیع، به عنوان مذهبی پویا و حرکت آفرین در طول تاریخ، نماینده اسلام انقلابی و ظلم‌ستیز بوده و هست. در این مذهب، مبارزه با کژی‌ها و انحرافات وظیفه آحاد مردم است و دفاع از عدالت و حقیقت، جایگاهی عظیم دارد.

از کارکردهای مهم تعزیه، می‌توان به انگیزش قدرتمند آن اشاره کرد به گونه‌ای که در مخاطبان خویش برای قیام علیه ظلم و دفاع از عدل، شور و شوقی بی‌مانند ایجاد می‌کند. «گویینو» به هیجانی که از دیدن تعزیه به تعزیه‌خوانان و بینندگان تعزیه دست می‌داده، اشاره می‌کند و می‌نویسد: آدمی با دیدن این وقایع «اگر خون سرد بماند، دیگر انسان نیست، چون در قبال سنگ دلی و ستم بی‌احساس است و نیز

مدیریت

شماره ۴۹
شهریور ۹۹

۳۴

مسلمان نیست، چون اهل بیت پیامبر (علیهم السلام) را پاس نداشته است» (گوینو، ۱۳۶۹).

یکی از تعزیه‌پژوهان به نام «فول کین یونی» نیز هدف از تعزیه‌خوانی را «برانگیختن یک واکنش درون پالا» مانند «خنده، گریه، خشم، جنب و جوش و هیجان» در مردم می‌داند (بلوکباشی، ۱۳۸۳).

ه) تحکیم و همبستگی وحدت ملی

در برپایی تعزیه، همه نیروها و امکانات و اهداف برای هدفی مقدس گرد می‌آیند و می‌کوشند با همکاری یکدیگر، کیفیت دست‌یابی به هدف را بهبود بخشند. در تعزیه، هیچ فاصله‌ای بین نقش‌آفرینان و مخاطبان نیست؛ همه از یک سلك و گروه هستند؛ حتی «شمرخوان» نیز در عین اجرای نقش خود بر مصائب اهل بیت (علیهم السلام) می‌گرید.

تعزیه، رسانه‌ای است که مشارکت همگان را می‌طلبد؛ عامی و روشنفکر، مرد و زن، پیر و جوان، کودک و بزرگسال، دارا و ندار. همه و همه در یک جهت؛ بزرگداشت حماسه‌ای باشکوه به نام عاشورا و تجلیل از قهرمانان این حماسه جاودان یعنی امام حسین (علیه السلام) و یاران با وفایش.

حفظ وحدت اجتماعی و تحکیم آن، همواره مورد تأکید رهبران و پیشوایان مسلمان بوده است و از این روی، نباید نسبت به نقش وحدت‌آفرین رسانه تعزیه غفلت کرد.

و) تسکین آلام

از دیگر کارکردهای تعزیه، آرامش بخشی و تسکین آلام است. توده‌های معتقد با مشاهده آلام و مصائب اهل بیت اطهار (علیهم السلام) و گریستن بر مظلومیت ایشان، دردها و رنج‌های زندگی خویش را ناچیز می‌شمارند و به قدرتی شگفت در تحمل سختی‌ها دست می‌یابند. الگو گرفتن از صبر و شکیبایی حضرت زینب (سلام الله علیها) و امام سجاد (علیه السلام) و دیگر

قهرمانان کربلا، خصلت پسندیده حلم و بردباری را در افراد جامعه گسترش می‌دهد و آمادگی رویارویی با امواج بلا و آزمایش را در آن‌ها ایجاد می‌کند. این مهم، بی‌تردید یکی از علل ایستادگی و مقاومت مردمی شیعیان در مقابل زیاده‌خواهی‌ها و بیدادگری‌های استکبار در قرون مختلف بوده است. مقاومتی که امروز آثار و برکات آن را در جای جای عالم می‌توان دید و ستود.

ز) حفظ میراث فرهنگی و قومی

یکی از مهم‌ترین کارکردهای تعزیه، حفاظت از میراث فرهنگی و قومی است. تعزیه‌سرایان در نقاط مختلف کشور، متناسب با زبان و گویش محلی مردم به سرودن تعزیه‌ها می‌پردازند و بدین ترتیب زبان‌ها و گویش‌های مختلف را که برخاسته از فرهنگ و باور ساکنان گوشه و کنار ایران است، پاس می‌دارند و به نسل‌های بعد منتقل می‌کنند. امروز نسخه‌های متعددی به زبان‌ها و گویش‌های ترکی، گیلکی، مازندرانی و عربی وجود دارد، که به عنوان میراث ارزشمندی از گذشتگان در دسترس ما است.

نتیجه‌گیری

از آنجا که تعزیه یک نمایش آئینی - سنتی و مناسبی است، می‌توان در ایام و دهه‌های مختص یا عزاداری سید الشهداء (علیه السلام) و یارانش، مخاطبان خاص خود را در داخل و خارج کشور داشته باشد. با توجه به قوه تخیل که در رادیو، بسیار بسیار کمک‌کننده است؛ مخاطب به راحتی می‌تواند با این مقوله ارتباط لازم را برقرار سازد.

یک مجلس تعزیه نیز می‌تواند از تمامی امکانات یک نمایش رادیویی و در بعضی موارد نیز حتی، یک برنامه رادیویی بهره‌بردار و از آنجایی که اشخاص و دیگر عوامل در تعزیه مشخص‌تر، کامل‌تر و ثابت‌تر از یک نمایش رادیویی ساده هستند، بالتبع نسبت

به آن و در مقایسه با آن نیز از لحاظ موسیقی، افکت، صوت، حتی فضا سازی و بازیگران که در حقیقت نقش خوانند برتری یابند. تماشاگر تعزیه که اینجا در پوشش یک شنونده ظاهر می شود نیز به تخیل و تصور صحنه ها و بازی ها می پردازد، مطمئنا در هر سنینی که باشد یک بار در تکایا و مراسمات مختص خود به عنوان بیننده این نمایش زنده حضور داشته است.

با توجه به این که ساند افکت و موسیقی یکی از مهم ترین عناصر در برنامه رادیویی و نمایش رادیویی برای انتقال هر چه بهتر حواس هستند، موسیقی تعزیه نیز طوری است که خود فضا ساز و تکمیل کننده این نمایش آئینی خواهد بود، ورود و خروج، تغییر زمان و مکان و ... به راحتی با بیان کلام شبیه خوانان چه در نقش اولیا و چه در نقش اشقیا منتقل کننده این آشنایی زدایی و کاتارسیس در بیننده قدیمی و شنونده جدید خواهد بود.

و با توجه به قومی، ملی و در سطوح بعدی؛ جهانی و بین المللی بودن این رسانه و در نظر گرفتن مخاطبین این رسانه مقدس، این نکته را نباید از یاد برد که: «جهانی فکر کنیم و منطقه ای عمل کنیم».

در نتیجه، تعزیه نیز می تواند در کنار؛ گفتار، موسیقی، گزارش، مصاحبه، میزگرد، سخنرانی، مسابقه، تواشیح، تلاوت، ادعیه، مداحی، نوحه خوانی، روایت، قصه، نمایش، در قالب برنامه سازی دینی یا مناسبتی رادیویی قرار گیرد.

منابع

۳. اسمعیل نژاد، معصومه. (۱۳۹۸). قالب های جدید رادیویی در عصر کنونی. تهران: مجموعه مقالات چهاردهمین اجلاس رادیو، صدا و سیما.
۴. باهنر، ناصر. (۱۳۸۷). رسانه ها و دین. تهران: مرکز تحقیقات صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران.
۵. برخوردار، ایرج. (۱۳۸۱). اصول تهیه برنامه های رادیویی. تهران: تحقیق و توسعه صدا.
۶. بلوکباشی، علی. (۱۳۸۳). تعزیه خوانی حدیث قدسی مصایب در نمایش های آئینی. تهران: انتشارات امیرکبیر.

۷. خجسته، حسن. (۱۳۹۶). رادیو چیست؟. تهران: دفتر مطالعات و برنامه ریزی رسانه ها انتشارات دانشگاه صدا و سیما.
۸. خوتسکو، الکساندر. (۱۳۶۹). تئاتر ایرانی (ترجمه جلال ستاری). تهران: فصلنامه تئاتر ایران، شماره ۹ و ۱۰.
۹. دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). لغت نامه دهخدا. تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه، چ ۲.
۱۰. فتحعلی بیگی، داود. (۱۳۹۶). آشنایی با مبانی شبیه خوانی (چاپ اول). تهران: انتشارات سوره مهر.
۱۱. گویننو، کنت دو، ژوزف. (۱۳۶۹). تئاتر در ایران (ترجمه جلال ستاری). تهران: فصلنامه تئاتر، شماره ۱۱ و ۱۲.
۱۲. مک لوهان، هربرت مارشال. (۱۳۷۷). برای درک رسانه ها (ترجمه سعید آذری). تهران: مرکز تحقیقات و مطالعات و سنجش برنامه ای صدا و سیما.

مدیریت

شماره ۴۹
شهریور ۹۹

۳۶